

T.C.  
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi  
İlahiyat Fakültesi

**ULUSLARARASI  
DÜŞÜNCE ve SANATTA MEVLÂNÂ  
Sempozyum Bildirileri**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON  
MAWLÂNÂ JALÂLADDÎN RUMÎ  
IN THOUGHT and ART  
Papers**

May, 25-28 Mayıs 2006  
Çanakkale  
Türkiye/Turkey

# MEVLANA VE MEVLEVİLİK ÜZERİNE RUSYA'DA YAPILMIŞ ÇALIŞMALARA GENEL BİR BAKIŞ

**Yard. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI**

Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Öğretim Üyesi

## ÖZET

Tebliğde Mevlana ve Mevlevilik üzerine bugüne kadar Rusça yazılmış çalışmaların künyesi verilmekte, ayrıca Mevlana ve onun öğretilerini inceleyen çalışmalar genel hatlarıyla tanıtılmaktadır. Çarlık Rusya'sında başlayan ilk çalışmalarda genel anlamda tanıtıcı yaklaşım söz konusuysen daha sonraki dönemlerde ayrıntıya yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

## THE HISTORY OF MEVLANA AND MEVLEVI STUDIES IN RUSSIA (ABSTARCT)

Given in this article is list of books published in Russian on Mawlana and Mawlawi thought maded till present day, and Mawlana and his doctrines scritunised in published works. While, in Russian empire, first works inclined to introduce the main themes, in later times and works aim is to give detailed knowledge.

Başlangıçta Çarlık Rusya'sı, daha sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve günümüzde ise Bağımsız Devletler Topluluğu bünyesinde yer alan Rus bilim adamları her zaman Türk kültürüne ilgi göstermişlerdir. Rusların Türk kültürüne bu ilgisi Batı kültüründeki doğu, şark ve oryantalizm kavramlarından farklılık taşımaktadır. Bu farklılığı günümüz Rus bilim adamları da doğrulamaktadır. Örneğin S. V. Soplenko doğu halkları üzerine yaptığı çalışmanın girişinde şöyle yazmaktadır.

"Batı Avrupa sakinlerinin çoğunluğu için "Doğu" kelimesi her şeyden önce deniz ötesi koloniler veya müthiş Osmanlı İmparatorluğu'nu tanımlamaktadır, yani evlerinden yüzlerce ve binlerce kilometre uzaktaki bölgeleri. Rusya'da durum farklıdır. Rusya devleti XVI. yüzyıldan itibaren bünyesine Asya bölgelerini de almaya başlamış, bu yüzden de Doğu Ruslar için hiçbir zaman uzak bir egzotizm olmamıştır..."<sup>1</sup>.

Elbette geçmişte Osmanlı İmparatorluğu, bir Batılı için de bir Rus için de Doğu'yu ifade ediyordu. Doğu'yu, Osmanlı'yı anlamak ilk önce onun dilini anlamayı gerektiriyordu. Bu yüzden I. Petro döneminde uzmanların yetiştirilmesine başlanmıştır. Bu çalışmalar arasında "Rus- Türk ilişkilerin gelişimini sağlamak için alınan önlemler arasında 1716 yılında Kuran'ın (Fransızcadan) ilk çevirisini de saymak gerekir"<sup>2</sup>.

Kuran'ın Fransızcadan çevrildiği yıl aynı zamanda Arap, Fars ve Türk dillerini öğrenmek için beş gencin İran'a gönderildiği yıl oldu. "Petro'nun 8 Ağustos 1724 yılındaki emriyle dört kişi Türkçe öğrenmek için İstanbul'a gönderilmişti"<sup>3</sup>. Aynı yıl içinde Peterburg'ta bilimler akademisi ve bu akademi bünyesinde Şarkiyat bölümü açılmıştı.

Bütün bu girişimler Rusya'da başta Türk olmak üzere, Osmanlı imparatorluğunun yayıldığı bölgelerdeki kültürel değerlerin incelenme sürecini de başlatmıştı. Artık Rusya'daki bilimsel dergilerde ve hatta günlük gazetelerde bile Doğu kültürü üzerine yazılar çıkmaya başladı.

Elbette bu kavramlar edebiyattada yansımaları buluyordu. Rus edebiyatında doğu kavramını ilk işleyen sanatçılar arasında Aleksandr Sergeyeviç Puşkin de yer almaktadır. Kendisi de köken olarak Doğu'dan olan şair, şiirlerinde doğuyla ilgili imgelerin yanı sıra konuları da kullanmaktaydı. Sanatçının 1824 tarihli "Podrajaniya Koranu"<sup>4</sup> (Kuran'a Öykünmeler) adlı uzun şiiri artık Rus sanatçıların İslamiyet'e yaklaşımlarını ve şiirlerinde İslami felsefeye de yer verişlerini göstermektedir.

Bu kültürel çalışmalar içinde din ve dinle bağlantılı kavramların konu dışı kalması mümkün olamazdı. XIX. yüzyılın ortalarında A. Kazambek'in İslam tarihi ve Müslüman hukuku üzerine

<sup>1</sup> S. V. Soplenko, *Doroga v arzum*, Moskova, 2000, s. 5.

<sup>2</sup> A. D. Jelyakov "Russko- turetskie kul'turne svyazi", *Rossiya i vostok*, Petersburg, 2000, s.114.

<sup>3</sup> A. N. Kononov, *İstoriya izuçeniya tyurkskih yazıkov v Rossii. Dooktyabrskoy period*. Leningrad, 1982, s. 36- 37.

<sup>4</sup> Aleksandr Puşkin, *Ya pomnyu çudnoe mgnoven'e*, Moskova 2004, Eksmo, s. 264- 270

incelemesi<sup>5</sup>, İ. N. Berezin'in Türk toplumunun yaşamında dinin rolünü incelediği makalesi yayınlandı<sup>6</sup>.

Fakat yine de bütün bu çalışmaların Türk kültürü içinde yaratılan bütün değerleri bir anda çözümlemesi ve kendi insanları için anlaşılır kılması mümkün değildi. Özellikle ilginin ürünlerini vermeye başladığı bu yıllarda yapılan çalışmaların daha çok tanıtıcı nitelikte ve yüzeysel çalışmalar olduğu görülmektedir.

İşte bu açıdan Mevlana ve Mesnevi üzerine yapılan ilk çalışmalar daha çok bilgilendirme niteliktedir. Bazen yazarlarının adının bile yer almadığı dergi yazıları da yayınlanmaktadır. Burada künyesini vereceğimiz bu ilk yazılar, bu grupta değerlendirilebilir.

Pozdnev, *Dervişi v musul'manskom mire*, Orenburg, 1886;

A. L-v, "Monastır' vertyaşehsya dervişey", *Russkie Vedomosti*, 1872, No 50, 76 ve 200;

"Tantsı M. v Konstantinopole", *Nuvelist*, 1872, No 11;

Berç', "Dervişi- vertuni", *Kaleydoskop*, 1861, No 24;

O. S., "Dervişi- plyasunı", *Severnaya Pçela*, 1832, No 219, 220 ve 221.

"Plyaska dervişey", *Babočka*, 1830, No 103.

Künyesini verdiğimiz bu yazılar arasında *Severnaya Pçela* dergisi de yer almaktadır. Ne yazık ki araştırmamız sırasında diğer dergilerle ilgili ayrıntılı bilgi bulamadık. Bu da adı geçen dergilerin çok kısa ömürlü olması ve toplum yaşamında belirgin bir etki bırakmamış olmasıyla da açıklanabilir.

*Severnaya Pçela* ise, 1825- 1864 yıllarında Petersburg'ta yayınlanmış, 1831 yılına kadar haftada üç kez, daha sonra günlük olarak yayınlanan bu organda dönemin yazarlarının eleştiri yazıları yanı sıra ufak çaplı bilimsel makaleler de yer almıştır<sup>7</sup>.

Türkçe'ye "Müslüman Dünyasında Dervişler" adıyla çevrilebilecek olan *Dervişi v musul'manskom mire*'nin yazarı Petr Alekseyeviç Pozdnev 1853 yılında doğmuş, Kazan İlahiyat Akademisi'nde okumuş bir araştırmacıdır. Yazarın 1886 yılında Orenburg'ta yayınlanan bu çalışması onun master tezi olarak kayda geçmiştir. Belirli bir dönem Penzen vilayeti din semineri rektörü olarak çalışan Pozdnev, Orenburgskiy listok adlı dergide 1884- 1886 yılları arasında İslamiyet üzerine yazılar yazdığı bilinmektedir.

N. A. Smirnov, Pozdnev'in bu çalışmasını "... keşiş yaşamı süren birçok derviş örgütünün sadece ortaya çıkışını açıklamak ve onların edinimlerini anlatmaya çalışmakla kalmıyor, aynı zamanda onların genel olarak "Sofizm" diye bilinen öğretilerinin özünü de açıklıyor"<sup>8</sup> olarak değerlendirmektedir. Burada üzerinde duracağımız ilk çalışma bir ansiklopedi maddesidir. Bu maddenin yazarı kaynak olarak yukarıda verdiğimiz makaleleri kullanmıştır.

Ansiklopedi 1896 yılında Peterburg'ta yayınlanmış ve "Entsiklopedičeskiy Slovar" adını taşımaktadır. Ansiklopedi F. A. Brokgauz, İ. A. Efron tarafından yayınlanmıştır. Ansiklopedinin XVII. cildinin 850- 851. sayfalarında "Mevlevi" maddesi yer almaktadır. Ansiklopedide bu madde dışında Mevlana ve onun ölümsüz eseri Mesnevi üzerine hiçbir bilgi verilmemektedir. Bu maddede yazar daha çok Almanca eserleri kaynak kullanmış ve çok az Rusça çalışmanın adını vermiştir. Maddenin yazarı A. K-iy adıyla geçmektedir. Ansiklopedi maddesinde şu açıklamalar yer almaktadır.

"Mevlevi- Persler ve Türkler arasında çok yaygın, Celaleddin Rumi tarafından XIII. Yüzyılda kurulan dervişlik tarikatı; Kremer'e göre Mevlevilik Araplar arasında bulunmamaktadır. Müslüman hükümetler bu tarikatın gelişimine çok yardımcı olmuşlardır; Mevleviliği İran'dan kovan İ. Tahmasp ve onları ateşle ve kılıçla yok etmeye çalışan Beyazet gibi hükümdarlar istisna oluşturmaktadır. Mevleviler Salı ve Cuma günleri birlikte "sima" adı verilen mistik bir dans icra ederler, dairenin ortasında şeyh oturur (o, güneşi veya sabit dünya merkezini temsil eder), onun yakınında (gezegenler olarak) dervişler, flüt ve davulun hüznünlü melodisi eşliğinde "Hu!" (O, Yani Allah!) diye bağırarak dans ederek dönerler ve böylece ekstaza ulaşırlar. Dans bir tür vals andırır, ancak çiftler halinde değildir. Bu dans üstelik dervişin sorumluluklarının sembolüdür. Kendi çevresinde dönme her yerde olan Allah'ı aramak, dairesel olarak durmaksızın dönüş ise yeryüzü nimetlerine bağlı olmamak anlamına gelmektedir. Dansın başlangıcından önce Mevlevi, Celaleddin'in eserlerinden alınmış şarkılar (ilahi) söyler. Görünüşe göre Sufi "sima"sı Hint kökenlidir, diğer halkların mistik danslarıyla bir dizi karşılaştırma vermektedir, bu danslara Platon'da verilen dans da

<sup>5</sup> A. Kazambek, "İstoriya islama", *Russkoe slova*, 1869, No 2, s. 19- 152, No 5, s. 267- 306, No 8, s. 129- 162, No 10, s. 270- 302.

<sup>6</sup> İ. N. Berezin, "Musul'manskaya religiya v otnoşenii k obrazovannosti", *Oteçestvennie zapisi*, 1855, c. 48, No 1, s. 1- 40, No 2, s. 81- 108.

<sup>7</sup> *Краткая литературная энциклопедия в 9-ти томах. Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», т.6, Moskova, 1971.*

<sup>8</sup> N. A. Smirnov, *İslam Tarihi İncelemeleri*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2005, s. 95

eklenebilir. “Sima” için bak. Saadi’nin “Bustan”ı (bu eserin Rusçaya tercümesi Holmogorov’un Saadi ile ilgili tezinde sayfa 102)”<sup>9</sup>.

Bundan sonra ikinci olarak ele alacağımız çalışma da bir ansiklopedi maddesidir. Bu çalışma biraz daha geç bir tarihe sahiptir. 1955’de yayınlanan *Bol’şaya Sovetskaya Entsiklopediya* adlı çok ciltlik çalışmanın otuz yedinci cildinde 321. sayfada Mevlana Celaledin Rumi hakkında bilgi bulunmaktadır. Yine bu çalışmanın diğer ciltlerinde “Mevlevilik” ve “Mesnevi” hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Otuz yedinci ciltte yer alan madde şu bilgileri vermektedir.

“Rumi Celoliddin (ya da Balhi, ünvanı- Mavlane) (1207- 1272), Tacik ve Fars şairi, sufizm ideolojisinin yayıcısı. Balh şehrinde doğdu, çocuk yaşında ülkesini terketti ve uzun seyahatlerden sonra Anadolu Selçuklularının başkenti olan Konya’ya yerleşti. Buradaki Sufi tarikatı Moulavi onun tarafından kurulmuştur. Rumi’nin temel eseri, altı kitap ve İran dilli halkların (Tacik ve Pers) sözlü halk yaratıcılığından alınmış pek çok masal ve fableden oluşan “Masnavi Ma’navi” (eğitici dörtlükler)dir. Rumi, mistik düşünceleri vaaz etmekte, kader ve güç karşısında şikayet etmeden baş eğmeye çağırır. Rumi’nin lirik şiirlerinin toplamı olan “Divan”da aşırı bir mistizmle, yeryüzü yaşamının ağırlığı düşünceleriyle doludur. Fakat Rumi’nin liriğinde gaddarlığa ve güce karşı halk protestosunun, halkın insancıl istemlerinin yansımaları vardır. “Masnavi” ve “Divan” dili çok açık ve sade, masal ve fableler ilgi çekicidir. Rumi’nin lirik şiirleri melodik ve müzikaldir. Rumi bir dizi felsefi eser de yazmıştır. “Fihi na fihi” (Varlıkların özü) vb. onun oğlu Sultan Veled orta çağ Türk şiirinin kurucuları arasındadır”<sup>10</sup>.

Bu maddenin sonunda yazarın kullandığı kaynaklar verilmiştir. Görülen odur ki birinci maddeyle ikinci madde arasında onlarca yıllık bir ara olmasına karşın kullanılan kaynaklar da pek de gelişme olmamıştır. Yalnız V. Derjavin tarafından Mevlana’nın bazı eserlerinin Rusçaya çevrildiği görülmektedir ve ayrıca İ. Braginskiy tarafından hazırlanan Tacik şiiriyle ilgili çalışmada Mevlana’dan örneklerin olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz bu ansiklopedi maddeleri dışında farklı çalışmalar da elbette söz konusudur. Bu çalışmalardan biri ünlü Rus şairi Radiy Gennadiyeviç Fiş’e aittir. 1924- Peterburg doğumlu yazar, 1952 yılında “Türk Edebiyatında 1919- 1922 Yılları Türk Halkının Ulusal- Özgürlük Savaşı” adlı yüksek lisans tezini savunmuştur. Radi Fiş uzun yıllar ülkesinde Türk edebiyatı üzerine yazdığı yazılar ve Sabahattin Ali, Orhan Veli ve Melih Cevdet Anday’dan yaptığı şiir çevirileriyle tanınmıştır. Yazarın “Ben De Halimce Bedreddinem”<sup>11</sup> adlı çalışması dışında Mevlana’yı konu alan çalışması ilk kez 1972, daha sonra 1987 yılında Moskova’da yayınlanmış ve “Bir Mutasavvıf, Bir Ahi hümanisti, Celaledin Rumi Mevlana”<sup>12</sup> adıyla Türkçeye çevrilmiştir. 2000 yılında Moskova’da ölen Radi Fiş, çalışmasının önsözünde “Düşünce ve çalışma olarak yaklaşık yirmi yıllık zamanımı almasına karşın...”<sup>13</sup> çalışmasının kusursuz olamayacağını belirtmekte ve “Ozan ve düşünür Mevlana, dinsel dogmaların boyunduruğuna karşı, insan ruhunun özgürlüğünü, Haçlı Seferleri ve fanatizmin şahlanmış döneminde , dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin bütün insanların eşit olduğunu, insan denen varlığın yüceliğini savunmuştur”<sup>14</sup> diyerek Mevlana’ya duyduğu hayranlığı belirtmektedir.

Bu çalışma roman tarzında olduğu için kurguda yazarın Mevlana’yı algılayış biçim ön plandadır.

26 Ocak 2003 yılında ölen Annemari Şimmel’in ülkemizde de “İslamın Mistik Boyutları”<sup>15</sup> adıyla bilinen çalışmasının Rusya’da 1999 yılında yayınlanması özellikle Mevlana ve genelde Sufizm üzerine yapılan çalışmalarda ciddi bir artış sağlamıştır. Özellikle bu tarihten itibaren Rus bilim adamları Annemari Şimmel’in bu eserini temel kaynak olarak kullanmışlardır. Annemari’nin “Mystica Dimensions of Islam” adlı bu eseri Rusçaya “Mir islamskogo mistitsizma” adıyla çevrilmiştir.

Gerek İslamiyet gerekse Mevlana üzerine çalışan Rus bilim adamlarından biri de A. V. Smirnov’dur. Araştırmacı 2000 yılında Moskova’da yayınlanan “Novaya Filosofskaya Entsiklopediya” adlı çalışmaya pek çok madde yazmış ve bu maddeleri özellikle Arap- Müslüman felsefesi bazında incelenmiştir. Bu maddelerden bazıları şunlardır: “Atomizm”, “Atribut” (san, sıfat),

<sup>9</sup> “Mevlevi”, *Entsiklopedičeskiy slovar*, Peterburg, 1896, c. XVIII, S. 850- 851.

<sup>10</sup> *Bol’şaya Sovetskaya Entsiklopediya*, 1955, c. 37, s. 321.

<sup>11</sup> Radi Fiş, (Çeviri Mazlum Beyhan), *Ben De Halimce Bedreddinem*, Yön yayıncılık, Mart 1995.

<sup>12</sup> Radi Fiş, (Çeviri Mazlum Beyhan), *Bir Mutasavvıf, Bir Ahi Hümanisti, Celaledin Rumi Mevlana*, Yön yayıncılık, Ekim 1990, Nisan 1995.

<sup>13</sup> Radi Fiş, age., s. 13.

<sup>14</sup> Radi Fiş, age., s. 9.

<sup>15</sup> Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları* (çev. Ergun Kocabıyık), Kabcacı yayınevi, İstanbul Ekim 2001.

“Blago” (hayır, yarar), “Veçnost” (ebedilik), “Beşç” (eşya, öz), “Vozmojnost” (imkan), “İsmailizm”, “İşrakşizm”.

Tebliğimizin sonunda bu güne kadar Rusça olarak yayınlanmış Mevlana ile ilgili yayınlar yer almaktadır. Fakat bu yayınların çoğunun başlığının sufizm kavramıyla ilgili olması dikkat çekicidir.

Bu güne kadar Rusça olarak Mevlana üzerine yapılmış müstakil çalışmalar oldukça az sayıdadır. Genel olarak Sufizm, İslamiyet üzerine yazan Rus araştırmacıların bu araştırmalarında Mevlana'ya da yer verdiği görülmektedir.

## BİBLİYOGRAFYA

Abaşin, S. N., Bobrovnikov, V. O., “Soblaznı kul'ta svyatıh” (önsöz), *Podvijniki islama kul't svyatıh i sufizm v Sredney Azii i na Severnom Kavkaze*, Moskova, Vostochnaya Literatura, 2003.

Abaşin, S. N., “Sufizm v Sredney Azii: toçka zreniya etnografa”, *Vestnik Evrazii*, Moskova, 2001, No 4.

Abdul'- Kadir İsa. *İstina sufizma* (M. P. Saaduev'in Arapçadan çevirisi), Moskova, 2004, Ansar Yayıncılık, 288 sayfa.

Akaev, V. H., “Sufizm i myuridizm: metodologičeskiy analiz ih vzaimootnoşeniya”, *Problemi ateističeskogo vospitaniya v vuzah Severnogo Kavkaza*, Mahaçkala, 1989, c. 1, s. 105- 117.

Akaev, V. H., *Sufizm i vahhabizm na Severnom Kavkaze*, Moskova, 1999.

Akaev, Vahit, *Şeyh Kunta- Hadji. Jizn' i učenje*, Grozny, 1994.

Akimuşkin, O. F., “K voprosu o roli sufiyskih ordenov v traditsionnom musul'manstvom obşçestve”, *İslam i ego rol' vsovremennoy ideyno- političeskoy bor'be razvivayuşçihnya stran Azii i Afriki. Materiali koordinatsionnogo soveščaniya v g. Taşkent*, Mart 1980, Moskova- Taşkent, 1980.

Alikberov, A. K., *Epoha klassičeskogo islama na Kavkaze: Abu Bakr ad- Darbandi i ego sufiyskaya entsiklopediya Rayhan al- haka'ik XI-II vv.* 2003, 847 sayfa.

Aleskerova, N. E., *Sufiyskoe bratstvo Gyulşaniya*, Petersburg., Peterburgskoe Vostokovedenie, 2002, 160 sayfa.

Al- Gazali, Abu Hamid. *Voskreşenie nauk o vere (İhia ulum ad- din), İzbrannie glavi* (V. V. Naumov'un Arapça çevirisi ve yorumları), Moskova, Pamyatniki pismennosti Vostoka serisi, 1980, 376 sayfa.

Al'- Kirmani Hamid ad- Din. *Uspokoenie razuma* (A. V. Smirnov'un Arapça çevirisi ve giriş yazısıyla), Moskova, Ladomir, 1995, 510 sayfa.

Al'- Hudjviri. *Raskritie skritogo za zavesoy. Stareysiy persidskiy traktat po sufizmu*. Edinstvo yayıncılık, 2004, 504 sayfa.

Arberri, A. J., *Sufizm. Mistika islama. Fond duhovnoy kul'turi mira serisi*, Sfera yayıncılık, 2002, 272 sayfa.

Arseniyev Nikolay, *Jajda podlinnogo butiya, Berlin, 1922, 2002 sayfa* (Kitapta Bayazid Bistami, Faridududin attar, Celaleddin Rumi gibi İranlı dervişlerin düşünceleri yer almaktadır)

Avksentev, A. V., *İslam na Severnom Kavkaze*, Stavropol, 1984.

Babadjanov, B., “Epigafičeskie pamyatniki musul'manskih mazarov kak istočnik po istorii sufizma: (na Prim. Mazarov Astana- ata i Katta Langar)”, *İz istorii sufizma: istočniki i sotsial'naya praktika*, Taşkent, 1991, s. 89- 98.

Bartold, V. V., *İslam i kul'tura musul'manstva*. 1992, 144 sayfa.

Bartold, V., “Şeyh Zaynulla Rasulev”, *Musul'manskiy mir*, Pg., 1917, sayı 1.

Basilov, V. N., "Sufiyskaya legenda o sopreničestve svyatih", *Priaral'e v drevnosti i srednevekov'e. K 60- letiyu Horezmskoy arheologo- etnografičeskoj ekspeditsii*, Moskova, 1998.

Basilov, V. N., "Narodnaya kul'tura v islame i zadači ee issledovaniya", *İslam i narodnaya kul'tura*, Moskova, 1998.

Bayat M., Djamina M., Ali. *Pod sufiyskom plaščom*, Strklayt, 2002, 200 sayfa.

Bertels, A. E., *Pyat' filosofskih traktatov na temu "Afak va anfus" (O sootnošenii mejdu čelovekom i vselennoy)*, Moskova, 1970.

Bertels, A. E. *Hudožestvennyy obraz v isskustve İrana, IX-XV vv*, Moskova, Vostočnaya Literatura, 1997.

Bertels, E. Y., *İstoriya literatury i kul'tury İrana*, Moskova, Nauka, 1988.

Bertels, E. Y., *İzbrannie trudi. Sufizm i sufiyskaya literatura*. Moskova, 1965.

Bertels, E. Y., *Navoi*, Moskova-Leningrad, 1948.

Börk, O. M., *Sredi dervişey* (S. V. Nilov'un İgilizcden çevirisi), Sampo, Moskova, 2002, 192 sayfa.

Braginskiy, İ., *Antologiya tadjikskoy poyezii s drevnih vremen do naših dney*, Moskova, 1951.

Braginskiy, V. İ., "Vselennaya- čelovek- tekst: kontseptsiya literatury v malaysko- indoneziyskom sufizme", *Vostok- Oriens*, Moskova, 1992, No 6, s. 57- 73.

Braginskiy, V. İ., "İzomorfizm kosmosa čeloveka i literatury: K analizu kontseptsii tvorčestva v sufiyskoy traditsii", *Vostok: prošloe i buduşčee narodov: IV Vsesyuznaya konferentsiya vostokovedov*, Moskova, 1991, C. 1, s. 148- 149.

Çalisova, N. Yu., "Zikr Malika Dinara iz "Tazkirat al- Auliya" Farid ad- Dina Attara", *Sufizm v kontekste musul'manskoy kul'tury*, Moskova, 1989, s. 139- 173.

Çittik, U., *V poiskah skritogo smisla. Sufiyskiy put' lyubvi. Duhovnoe učenje Rumi*. (İngilizce ve Arapçadan çeviri, M. Stepanyants'ın önsözü), Moskova, Ladomir, 1995, 543 sayfa.

Djemaleddin Kazikumuhskiy Abadul'- Maraziya. "Učenje o tarikate", *SSOKG*, Sayı II, Tiflis, 1869.

Demidov, S. M., *Sufizm v Turkmenii (Evolyuetsiya i perejitki)*, Aşgabat, 1978.

Demidov, S. M., *Turkmenskie ovlyadi*, Aşgabat, 1976.

Drozdov, V. A., *İslamskiy mistisizm i ego vliyanie na naselenie SNG*. Učebnoe posobie, Petersburg., 1995.

Fiş, Radiy, *Callaleddin Rumi*, Moskova, Molodaya gvardiya, 1972.

Frolova, O. V., "Sufiyskiy rukopisnyy traktat o Edinstve btiya: (Po materialam biblioteki Sankt-Peterb. Univer- ta)", *St. Petersburg j. of Oriental studies*. Petersburg., 1994, sayı . 5.

Gabuniya, G. R., "Sufizm: vozniknovenie i suşçnost'", *Religiya i ateizm: istoriya i sovremennost'*, Mahaçkala, 1992, s. 59- 83.

Gabuniya, G. R., "Kritika sufiza- vajnaya storona preodoleniya musul'manskoy ideologii", *Ateizm i religiya v sovremennoy ideologiçeskoj bor'be*, Mahaçkala, 1988, s. 110- 119.

Gol'dtsier, İ., *İslam* (çeviri), Petersburg., 1911, 51 sayfa.

- Gol'dtsier, İ., *Kul't svyati v islame (Muhammedanskije eskizi)*, Moskova, 1938.
- Gordlevskiy, V. A., *Baha- Ud- Din Buharskiy*, Leningrad, 1934.
- Haidov, A., *Religiya i literatura (Sufizma v tvorčestve Mahtumkuli)*, Aşgabad, İlim, 1978.
- Hakkulov İbragim. *Sufizm i poyeziya*, Taşkent, Gulyama, 1991, 182 sayfa.
- Hausden Rodjer, *V Poiskah Rumi*, Sofiya Yayıncılık, 2003.
- Hazratkulov, M., *Sufizm*, Duşanbe, Maorif, 1988.
- Hismatullin, A. A., *Sufizm*, Petersburg., 1999. Peterburgskoe Vostokovedenie, 272 sayfa
- Hismatullin, A. A.- Kryukova, V. Yu. *Smert i pohoronnyy obryad v islame i zoroastrizme*, Petersburg, 1997.
- Hismatullin, A. A., *Sufiyskaya ritual'naya praktika*, Petersburg, 1996.
- Hismatullin, A., *Klassičeskoe sufiyskoe soçinenie "Eliksir şçast'ya" Al- Gazali At- Tusi*, Peterburgskoe vostokovedenie, Petersburg, 2001, 222 safa.
- Jukovskiy, V., *Tayni edineniya s Bogom vpodvigah startsa Abu- Saida. Tolkovanie na četverostişie Abu- Saida. Persidskie teksti*. Petersburg, 1899, 13+ 516 sayfa.
- İbragim, T. K., "Sufiyskaya kontsepsiya soverşennogo çeloveka", *Çelovek kak filosofskaya problema: Vosok- Zapad*, Moskova, 1991, s. 62- 76.
- İdris Şah., *Kniga knig (Sufiyskaya obuçayuşçaya istoriya.- İngilizceden çeviri)*, Moskova, Sovpadenie, 1998.
- İdris Şah. *Mısliteli Vostoka* (İngilizceden), Moskova, Lorien, 1994, 191 sayfa.
- İdris Şah. *Osoboe ozarenie: Kak sufii ispol'zuyut yumor* (H. B. Nomadov ve O. Vasiyev'in çevirisi), Moskova, Sampo, 48 sayfa.
- İdris Şah. *Put' sufiev* (İngilizceden çeviri), Moskova, Edinstvo, 1993, 272 sayfa.
- İdris Şah. *Sufizm* (İngilizceden çeviri), Moskova, 1994, 445 sayfa.
- İdris Şah. *Uçit'sya kak uçit'sya. Psihologiya i duhovnost' na sufiyskom puti.* (İngilizceden), Moskova, 1999, 304 sayfa.
- İdris Şah. *Mudrost' idiotov. Podvigi nesravnennogo mullı Nasreddina. Sufiyskie pritçi*, SET, 1993, 112 sayfa.
- İnayet Han. *Mistisizm zvuka*, Moskova, Sfera, 1997, 336 sayfa.
- İnayet Han. *Oçişçenie uma* (İngilizceden çeviri), Moskova, Sfera, 1999, 410 sayfa.
- İnayet Han., *Put' ozareniya* (İngilizceden çeviri), Moskova, Sfera, 2000, 390 sayfa.
- İnayet Han., *Uçenie sufiev.* (İngilizceden çeviri), Moskova, Sfera, 1998, 343 sayfa, "sufiyskoe Poslanie" serisi.
- İnayet Han., *Sufiyskoe poslanie o svobode duha.* (İngilizceden çeviri), Moskova, Sfera, 1994, 64 sayfa, "Kniga Mudrosti" serisi.
- İsa Abdul'- Kadir, *İstina sufizma*, Moskova, Ansar, 2004, 288 sayfa.

*İslam: istoriografiçeskie oçerki*, Moskova, 1991.

*İslam na territorii bivşey Rossiyskoy imperii. Entsiklopediçeskiy slovar*, Sayı 1 Moskova, 1998; Sayı 2 Moskova; 1999; sayı 3, Moskova, 2001.

*İstini: İzreçeniya persidskih i tadjikskih narodov*, Moskova, Azbuka, 2005.

Karamatov, H. S., "Motivi svobodomisliya sufizma Horasana v XI- XII vv", *Problemi istorii i kul'turi narodov Sredney Azii i stran zarubejnogo Vostoka*, Taşkent, 1991, s. 62- 74.

Kariyeva, N. S., "Uçastie sufiyskogo ordena Çiştıya v dvijenii mahdistov v İndi (40- 60-e godı XVI v.)", *İz istorii sufizma: istoçniki i sotsial'naya praktika*, Taşkent, 1991, s. 98- 110.

Karimov, E. E., "Nekotore aspektı politiçeskoy i religiozno- filosofskoy praktiki tarikata Nakşbandiya v Maverannahre XV v.", *İz istorii sufizma: istoçniki i sotsial'naya praktika*, Taşkent, 1991, s. 74- 89.

Kasimova, Z. İ., "İstoki, sotsial'naya suşçnost' i priçini rasprostraneniya sufizma", *İz istorii sufizma: istoçniki i sotsial'naya praktika*, Taşkent, 1991, s. 5- 16.

Kazanskiy, L., *Mistisizm v İslame*, Samarkand, 1906, 238 sayfa.

Kazanskiy, K., *Sufizm s toçki zreniya sovremennoy psihopatologii*, Samarkand, Trud, 1905, 154 sayfa.

Krimskiy, A., *Oçerk razvitiya sufizma do kontsa III v. hidjri*, 1895.

Krimskiy, A., *Musul'manstvo*, 1899.

Kınş, A. D., *Mirovozzrenie İbn Arabi (K istorii sufiyskih uçeniy)- Religiya mira. İstoriya i sovremennost'*, Noskova, 1984.

Kınş, A. D., *Musul'manskiy mistisizm: Kratkaya istoriya*, Moskova- Petersburg, Dilya, 2004, 464 sayfa.

Kınş, A. D., "İbn Arabi v sovremennoy arabskoy literature: svet otrajennıy i perelomlennıy", sb. *Neizmennost' i novizna hudojestvennogo mira. Pamyati E. y. Bertel'sa*, Moskova, Institut vostokovedeniya RAN, 1999.

Kınş, A. D., "Kul't svyatih i ideynaya bor'ba v islame", sb. *Traditsionnoe mirovozzrenie u narodov Peredney Azii*, Moskova, Nauka, 1992.

Kınş, A. D. "Mirovozzrenie İbn- arabi", *Religii mira*, 1983.

Kınş, A. d., "Uçenie İbn arabi v pozdney musul'manskoy kul'turı", sb. *Sufizm v kontekste musul'manskoy kul'turı*, Moskova, Nauka, 1989, s. 8- 19.

Klimoviç, L., *İslam v tsarskoy Rossii*, Moskova, 1936.

Kraçkovskiy, İ. Yu., "Rasskaz sovremennika o Halladje", *Zapiski vosyoçnogo otdeleniya (imp.) russkogo arheologiçeskogo obşçestva*, Petersburg., 1911- 1912, No 21, s. 1127- 1141.

Kurbanmamadov Aknazar, *Estetiçeskaya doktrina sufizma (Opit kritiçeskogo analiza)*, Duşanbe, Doniş, 1987.

Mikluho- Maklay, N. D., "O proishojdenii "Dopolneniya" k "Tazkirat al- aliya" Attara", *Kratkie soobşçeniya instituta Vostokovedeniya AN SSSR*, Moskova, 1956, No 22, s. 19- 27.

Minorskiy, V., *Materialı dlya izuçeniya persidskoy sektı "Lyudi istini" Ali İlahi*. C. 1. Önsöz, metinler ve çevirileri, Moskova, 1911, 26+127 sayfa.

Muhammedhodjaev, A., *Gneseologiya sufizma*, Duşanbe, Doniş, 1990.

Myuller, A., *İstoriya İslama s osnovaniya do noveysih vremen* (N. Mednikov'un Almancadan çevirisi), Petersburg, 1895- 1896, 4 cilt.

Nirşa, V. M., "O nekotarih aspektah sufiyskoy kontseptsii poznaninaya (ma'rifa)", *Problemi istorii i kul'turi narodov Sredney Azii i sran zarubejnogo Vostoka*, Taşkent, 1991, s. 118- 127.

Nirşa, V. M., "Traditsiya i novatsiya v sufizme", *İz istorii sufizma: istoçniki i sotsial'naya praktika*, Taşkent, 1991, s. 118- 127.

Nurbahş, C., *Besedi o sufiyskom puti*, Moskova, Pristsels, 1984, 164 sayfa.

Nurbahş, C., *Duhovnaya nişçeta v sufizme: Veliky demon İblis* (A. Orlov'un İngilizceden çevirisi), Moskova, Optimus Layt, 2000, 266 sayfa.

Nurbahş, C., *İsus glazami sufiev*, Moskova, Kogelet, 1999.

Nurbahş, C., *Psihologiya sufizma (Delo va nafs)*, (L. M. Tiraspolskiy'in İngilizceden çevirisi), Moskova, 1996, 176 sayfa.

Nurbahş, C., *Ray sufiev* (L. M. Tiraspolskiy'in İngilizceden çevirisi), Moskova, 1995, 112 sayfa.

Nurbahş, C., *Taverna sredi ruin. Sem' esse o sufizme* (L. M. Tiraspolskiy'in İngilizceden çevirisi), Moskova, Progress, 1992, 1993, 1996, 1997, 136 sayfa.

Ostroumov, N., *İslamovedenie. Vvedenie v kurs islamovedeniya*. Taşkent, 1914, 216 sayfa

Petruşevskiy, İ. V., *İslam v İrane v VII- XV vv.* Leningrad, 1966.

Pozdnev, İ., *Dervişi v musul'manskom mire. İssledovanie*. Orenburg, 1886, 38+334 sayfa.

Prozorov, S. M., "İslam ediniy, islam regional'nıy (tezisi)", *İslam i problemi mejtsiviizatsionnih vzaimadeystviy*, Moskova, 1994.

Prozorov, S. M., *İslam kak ideologičeskaya sistema*, Moskova, Vostočnaya Literatura, 2004.

Prozorov, S. M., (Romanov, M. G.), "Metodika izvleçeniya i obrabotki informatsii iz arabskih istoçnikov (na materiale istoriko- biografiçeskoy literaturı)", *Oriens- Vostok*, No 4, 2003, s. 117- 127.

Prozorov S. M., "A unique manuscript of a biographical dictionary by a Khorezmian author", *Manuscripta Orientalia*. Vol. 5, № 2. June, 1999, pp. 9-17.

Prozorov, S. M., *Arabskaya istoričeskaya literatura v İrake, İrane i Sredney Azii v VII- seredine X*, Moskova, 1980.

Prozorov, S. M., "K voprosu o "pravoverii" v islame: ponyatie ahl as- sunna (sunniti)", *Problemi arabskoy kul'turi*, Moskova, 1987, s. 213- 218.

Prozorov, S. M., "Şiitskaya (imamitskaya) doktrina verhovnoy vlasti", Sb. *İslam. Religiya, obşçestvo, gosudarstvo*, Moskova, Nauka, 1984, s. 204- 212.

(Hazırlayan S. M. Prozorov), *Hrestomatiya po islamu*, Moskova, Nauka, 1994.

Prozorov, S. M., "Klassifikatsiya musul'manskih sekt po "at- Tabsir fi -d-din" Abu-l- Muzaffara al- İsfara'ini (um. V 471/1078)", *İslam. Religiya, obşçestvo, gosudarstvo*, Moskova, Nauka, 1984, s. 102- 110.

Prozorov, S. M., "Rukopis' soçineniya al- Fahri (IX/XV v) po istorii religiy v sobranii LO İVAN SSSR", *İslam. Religiya, obşçestvo, gosudarstvo*, Moskova, Nauka, 1984, s. 102- 110.

Rumi D. *Masnavi. Poyema o skritom smisle*, Moskova, Dilya 2001. 352 sayfa.

Rumi C. Gazeli, *Pritçi*, Duşanbe, Adib, 1988.

Rumi Calal ad- din. *Mesnevi. Poyema. (İz "Divana" Şamsa Tabrizskogo- A. Starikov, E. Dunaevskiy tercümesi)*, Leningrad- Moskova, 1935, 20 sayfa.

Rumi C. *Poyema o skritom smisle. İzbrannie pritçi.* (N. Grebnev'in Farsçadan tercümesi ve O. F. Akimuşkin'in satır altı tercümesi ve yorumu), Moskova, 1986, 270 sayfa.

Rumi C. *Pritçi* (V. drejavin'in Çevirisi), Moskova, 1957, 1963, 1969.

**Rumi C. Rubai, Duşanbe, İrfon, 1984.**

Rumi Calal ad- Din. *Sokrovişça vospominaniya: Sufiyskaya poyeziya*, Moskova, Dias, 1998.

Sibgatullina, A. T., *Taynı sufizma (Religiozno- sufiyskie simvoli, obrazi i termini v tyurko- taraskoy poyezii)*, Kazan, Zaman, 1988, 367 sayfa.

Smirnov, A. V., "Osnovnaya etiki v filosofii İbn Arabi (Giriş)", *Srednevekovaya arabskaya filosofiya: problemu i reşeniya*, Moskova, Vostochnaya literatura, 1998, s. 296- 338.

Smirnov, A. V., "Put' k İstine: İbn arabi i Nikolay Berdyayev ( o dvuh tipah mističeskogo filosofstvovaniya)", *Paralleli (Rossiya- Vostok- zapad), Almanah filosofskoy komparativistiki*, Sayı 1, Filos. Obşç- vo SSSR, Moskova, 1991, s. 109- 143.

Smirnov, A. V. "Retsenziya na knigu: Aş- Şirzi, Sadr ad- Din. Prestol' naya mudrost' (al'- Hikma al'- 'Arşiiya)", *Vestnik Rossiyskogo filosofskogo obşçestva*, No 2 (30), Moskova, 2004, s. 78- 79.

Smirnov, A. V., "Spravedlivost' (opit kontrastnogo ponimaniya)", *Srednevekovaya arabskaya filosofiya: prpblemi i reşeniya*, Moskova, Vostochnaya Literatura, 1998, s. 250- 259.

Smirnov, A. V., "slovar' kategoriy: arabskaya traditsiya", *Universalii vostočnih kul'tur*, Moskova, Vostochnaya Literatura, 2001, s. 346- 382.

Smirnov, A. V., "Sufizm", *Novaya filosofskaya entsiklopediya*, Moskova, Misl', 2000.

Smirnov, A. V., *Velikiy şeyh sufizma (opit paradigmal'nogo analiza filosofii İbn Arabi)*, Moskova, Nauka, 1993.

Smirnov, A. V., "Suşçestvuyet li "vsemirnaya filosofiya" ili problema preodeleniya çujdsti çujogo", *İstoriko- filosofskiy ejegodnik*, 1974, Moskova, nauka, 1995, s. 352- 360.

Smirnov, A. V., "Tri reşeniya problemu transtsendentnosti i immanentnosti bojestvennoy suşçnosti v filosofii İbn arabi", *Ratsionalističeskaya traditsiya i sovremennost': Blijniy i sredniy Vostok*, Moskova, Nauka, 1990, s. 206- 223.

Smirnov, A. V., "Hristianskie motivı v religiozno- filosofskih kontseptsiyah sufizma i ismailizma", *Vostok*, No 6, 1993, s. 12- 18.

Snesarev, G. P., *Horezmskie legendı kak istočnik po istorii religioznh kul'tov Sredney Azii*, Moskova, 1983.

Stepanyants, M. T., *Filosofskie aspekti sufizma. İnstitut Filosofii*, Moskova, Nauka, 1987, 22 sayfa.

Stepanyants, M. T., "Sufizm: opponent ili soyuznik ratsionalizma", *Ratsionalističeskaya traditsiya i sovremennost'*, Moskova, 1990,s. 193- 205.

*Sufizm v kontekste musul'manskoy kul'turi*, Moskova, 1989.

*Sufizm v Tsentral'noy Azii (zarubejnie issledovaniya). Sbornik statey pamyati Fritsa Mayera (1912-1998)*, Petersburg, 2001.

*Sufizm s točki zreniya sovremennoy psihopatologii*. Samarkand, 1905, 150 sayfa.

*Sufiyskaya mudrost': İzreçeniya sufiyskih masterov* (Hazırlayan V. V. Lavskiy), Moskova, Aleteya, 2002, 382 sayfa.

Suvorova, A. A., *Musul'manskіe svyatie Yujnoy Azii XI- XV vekov*, Moskova, 1999.

Suharova, O. A., "K voprosu o kul'te musul'manskih svyatih v Sredney Azii", *Materiali po arheologii i etnografii*, Taşkent, 1950.

Suharova, O. A., *İslam v Uzbekistane*, Taşkent 1960.

Şaur, A. K., "Etimologiya slova Sufiy", *Obşçestvo i sovremenniy sotsiokul'turniy protesess*, Moskova, 1993, s. 316- 330.

Şihisidov, A. R., *İslam v srednevekovom Dagestane (VII- XV vv)*, Mahaçkala, 1969.

Şimmel' Annemari. *Mir islamskogo mistisizma* (A. S. Rappoport ve N. İ. Prigarina'nın İngilizceden çevirisi), Moskova, Aleteya, Enigma, 1999, 416 sayfa.

Tansıkbayeva, S. İ., "Politizatsiya sufizma v Pakistane", *İz istorii sufizma: istoçniki i sotsial'naya praktika*, Taşkent, 1991, s. 134- 145.

Tiraspol'skiy, L., "Sufizm i zapadnaya kul'tura", sb. *Sufiyskaya proza i poyezii "Uslış Fleytista"*

Trimingem Dj. S., *Sufiyskie ordeni v islame* (İngilizceden çeviri ve O. F. Akimuşkin'in önsözüyle), Moskova, 1989.

Usmanov Muzaer Hadja, *Uroki çteniya serdtsem: Sufiyskie sekreti zdorov'ya*, Petersburg- Moskova, 2004, 256 sayfa.

Vilayet- İnayet Han, *Pir. Probujdenie. Opit sufiev*. (İngilizceden çeviri) Sofiya, Moskova, 2002, 240 sayfa.

Vil'danova, A. B., "Mesto şiitsko- sufiyskogo duhovenstva v sotsial'noy strukture sefevidskogo gosudarstva: (Materiali iz persoyaziç. İstoçnika XVIII v. Ustav dlya gosudarey)", *İz istorii sufizma: istoçniki i sotsial'naya praktika*, Taşkent, 1991, s. 70- 74.

Yakovlev, Leo., *Sufii. Voshojdenie k itsine. Sobranie pritç i aforizmov*, Moskova, EKSMO, 2003, 640 sayfa